

HÁBORÚ, IGAZSÁGOSSÁG, KEGYETLENSÉG

Barcsi Tamás* – S. Nagy András**

1. Bevezetés

Írásunkban a háború, az igazságosság és a kegyetlenség néhány aspektusát vizsgáljuk meg. Értelmezésünkben a kegyetlenség a világ alakítása során egyéni cselekvésként megvalósított, vagy egy rend mechanizmusából adódó szükségtelen és nem menthető, tehát elfogadhatatlan szenvedésokozás, továbbá az egyént vagy a vele kapcsolatban álló másokat érő, illetve egy rend működéséből következő, kisebb vagy nagyobb erőfeszítéssel, olykor már megfelelő odafigyeléssel is kiküszöbölhető, mérsíkelhető szenvedés eltűrése.¹ Arról racionális morális vitákat kell folytatni, hogy egy adott helyzetben megvalósuló szenvedésokozás szükségesnek minősíthető-e vagy sem, illetve egy szükségtelen sérelemokozás esetén található-e olyan, a cselekvőt felmentő körülményt, amely miatt nem beszélhetünk kegyetlenségről. A különböző történelmi korszakokban, civilizációkban, kultúrákban természetesen gyakran eltérően ítélnék meg egy adott szenvedésokozást, erőszakformát.

A háború erőszakkal, még hozzá a legdurvább fizikai erőszakkal jár (a gazdasági, pszichológiai hadviselés, vagy éppen a kiberháború speciális kérdéseivel itt nem foglalkozunk). De vannak-e olyan esetei a háborúnak, amelyeket nem minősíthetünk kegyetlennek? Az igazságos háború teóriáinak megfogalmazói az igazságtalan háborút tartják kegyetlennek. De mit jelent az igazságos háború? Ha beszélhetünk igazságos háborúról, vajon megalapozottan állíthatjuk-e, hogy az igazságos háború soha nem lehet kegyetlen, ilyenkor nincs szó elfogadhatatlan szenvedésokozásról?

* Tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK; tudományos munkatárs, ELTE HTK Filozófiai Intézet, Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8091-6217>

** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- Jogtudományi Kar ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3943-1067>

¹ Vö. Barcsi Tamás: *Embtertelenség az együttérzés korában. Filozófiai vázlat a kegyetlenségről*. Budapest–Máriabesnyő, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Attraktor, 2023.

2. Az igazságos háború néhány klasszikus értelmezése

Az igazságos háború elméletének gyökerei az antikvitásig nyúlnak vissza. A „*bellum iustum*” fogalma eredetileg a rómaiaktól származik. A sztoikus elvekből és római jog hagyományaiból kiinduló Cicero szerint a háborút nem lehet öncélúan dicsőségszerzésre használni, kizárólag kivételes, jogilag szabályozott eszköz lehet, amelynek célja a megsértett igazság helyreállítása vagy a béke megteremtése, de csak abban az esetben, ha a konfliktus vitával és érvekkel nem rendezhető.² Hagományosan Szent Ágoston tartjuk az igazságos háború kérdéseivel foglalkozó első jelentős nyugati gondolkodónak. Szent Ágoston nem az önvédelem lehetőségéből vezeti le az igazságos háborút. *A szabad akaratról* (*De libero arbitrio*) című dialógusban arról olvashatunk, hogy a vágy olyan bűnös kívánság, amely az akaratunk ellenére elveszíthető dolgok iránti szeretetet jelenti. Ez jellemzi azt is, aki megöli a rátámadó ellenséget vagy orgyilkost, aki élete, szabadsága, szemérme védelmében öl. Az ezt megengedő állami törvény ugyanakkor nem igazságtalan, hiszen a két rossz közül a kisebbet engedélyezi, mert sokkal kisebb bűn azt megölni, aki a másik életére tör, mint a védekezőt. A katona pedig a törvény szolgálójaként öli meg az ellenséget, ezért teljesítheti a feladatát vágyódás nélkül. Szent Ágoston úgy véli, hogy az önvédelmet megengedő törvény ugyan nem vétkes, de akik az önvédelmet gyakorolják, azok már vétkesek, hiszen a törvény nem kényszeríti erre őket, csak lehetőséget ad rá. „Senkit sem lenne szabad megölniük olyan dolgokért, amelyeket nem szabad szeretniük, mivel akaratuk ellenére veszthetik el őket. Az étellel kapcsolatban talán kétséges lehet, vajon nem pusztul-e a lélek is a meggyilkolt testtel; de ha elpusztítható, megvetést érdemel, ha pedig nem, akkor nincs mitől félni.”³

Szent Ágoston több művében megpróbálkozik a háború és a kereszténység összeegyeztetésével (pl. Marcellinusnak írt levél, *Contra Faustum Manichaeum*, *De Civitate Dei*). Nézzünk néhány érvet a katonáskodás, illetve a háború mellett *A manicheus Faustus ellen* (*Contra Faustum Manichaeum*) című írásból. Keresztelő Szent János azt mondta a katonáknak, elégedjenek meg a zsoldjukkal, de nem szólította fel őket arra, hogy lépjenek ki a hadseregből. Jézus tanítása szerint meg kell adni a császárnak, ami a császáré, tehát a neki járó pénzt, de ebből fizetik ki a katonákat is. Ha Isten akarta a háborút, akkor az csak igazságos lehet (az Ószövetségben erre számos példa van). Kötelesek vagyunk engedelmeskedni Isten akaratának, akkor is, ha nem értjük szándékait.⁴ *Az Isten Városáról* (*De Civitate Dei*) című mű XIX. könyvének VII. fejezetében Szent Ágoston arról ír, hogy az igazságtalanság kényszeríti a bölcsét a háborúra, de a

² Andrea Keller: Cicero: Just War in Classical Antiquity. In: Heinz-Gerhard Justhoven – William A. Barbieri, Jr. (szerk.): *From Just War to Modern Peace Ethics*. Berlin, De Gruyter. 2012. 9–31. <https://doi.org/10.1515/9783110291926.9>

³ Szent Ágoston: A szabad akaratról. In: Szent Ágoston: *A boldog életről. A szabad akaratról*. Budapest, Európa, 1997. 55. „Akit önvédelemből ölünk meg, az tehát olyasmit akar elrabolni, ami egyáltalán nincs a hatalmunkban. [...] A törvényt ugyan nem hibáztatom, amiért megengedi, hogy az efféle rablókát megöljék, de nem tudom, hogyan védjem meg azokat, akik a rájuk támadókat ölik meg.” Uo. 55–56.

⁴ Szent Ágoston a mózesi háborúkat ezen az alapon tartja igazságosnak. Augustin: *Reply to Faustus the Manichaeus*. Book XXII. <http://gnosis.org/library/conf2.htm>. Ld. erről a kérdésről Stanley Windass: *Christianity versus Violence*. London, William Clowes and Sons, 1964., illetve magyarul: *Keresztény-*

bölcsnek fáj az igazságtalanság, fáj neki, hogy igazságos háborúra kényszerül.⁵ A XII. fejezetben pedig a szerző kijelenti, hogy a háborút mindig a béke érdekében folytatják. „Nyilvánvaló tehát, hogy a háború kívánatos végcélja a béke”.⁶ Szent Ágoston *nem kívánta megalapozni* az igazságos háború elméletét, kiforrott nézetrendszerrel nem beszélhetünk, inkább a háború és a kereszténység összeegyeztetésének különféle kísérleteit találjuk meg írásaiban.⁷

Gratianusnál az igazságos háború a támadókkal szemben, illetve a gonosztevők megbüntetése érdekében folytatott háború, Alexander Halensis hasonló szellemben ír az igazságos háborúról: ennek célja a bűnösök megbüntetése és jogrend helyreállítása.⁸ Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologicá*ban foglalkozik az igazságos háború kérdésével, többször idézve Szent Ágostont. Az igazságos háború fő összetevői Szent Tamás szerint az *uralkodói autoritás (auctoritas legitima)*, csak törvényes államfő indíthat háborút), az *igazságos ok (iusta causa)*, a *helyes szándék (intentio recta)*, amely a jó előmozdítására vagy a gonosz elkerülésére irányul, továbbá *kellő módon és eszközökkel kell megvívni* a háborút (*debitis mediis*).⁹ Később az újszolasztikusok részletesen foglalkoznak a háború kérdéseivel, Szent Tamás feltételeire hivatkozva, azokat továbbgondolva (Vitoria, Suárez). Igazságos oknak azt tekintik, ha a másik fél vétket követett el, alapvető jogot sértett meg, és nincs más eszköz, mint a háború.¹⁰ Vitoria szerint a jogos háború a megtorló igazságosság szolgálatában hozott *bírói ítélet*, illetve ennek végrehajtása. Suárez szintén *bírói eljárásnak tartja a háborút*, amelynek célja az *igazságosság helyreállítása*, és kiemeli, hogy ez még így is *kegyetlen* és sok kárt okozó szükségmegoldás.¹¹ A reformációt követően a vallásháborúk során a felek ugyanakkor úgy vélték, hogy másik féllel szemben minden megengedhető.

Michel de Montaigne az *Esszé*kben a *kegyetlenséget* a legvégletesebb véteknek nevezi, amelyet természete és elmélkedése szerint egyaránt gyűlöl, és megjegyzi, hogy korának franciaországi polgárháborúiban számos példát lehet találni a kegyetlenség szélsőséges megnyilvánulásaira.¹² Úgy véli, hogy egy „külfáború” enyhébb baj, mint

ség és erőszak. (Bulányi György kéziratosa fordítása a mű francia változatának alapján készült) <http://bocs.hu/beke/windass.html>

⁵ Szent Ágoston: *Isten városáról*. IV. kötet. Budapest, Kairosz, 2009. 222–223.

⁶ Uo. 229–230.

⁷ Részletesebben ld. Barcsi Tamás: Háború kegyetlenség nélkül? In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja II. Konferenciatanulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 41–56.

⁸ Vö. Ujházi Loránd: Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In: Gócze István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 28.

⁹ Vö. Kuminetz Géza: *Egy tomista jog- és állambölcselet vázlata II*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 791. Bővebben erről: Frivaldszky János: Aquinói Szent Tamás az igazságos háborúról, a fegyveres önvédelemről, a zsarnokölésről és a halálbüntetésről – a szeretet, a béke és az emberi élet legfőbb értékeinek perspektívájából. *Diké*, 2025/2. 83–112. <https://doi.org/10.15170/DIKE.2025.09.02.07>

¹⁰ Vö. Windass i. m.

¹¹ Vö. Kuminetz i. m. 792–793.

¹² Michel de Montaigne: *Esszé*k. I–II–III. Pécs, Jelenkor, 2013. II. Könyv XI. fejezet, a polgárháborúkra való utalás: 113.

egy polgárháború, de az előbbi esetében is jogtalan vállalkozásnak minősül, ha a saját kényelmünk érdekében másokat támadunk (pl. azért, hogy az embereket jó erőben tartsuk, vagy, hogy a tétlenség ne okozzon károkat).¹³ Montaigne *elitéli* az európai hóditóknak az *amerikai őslakosokkal* szembeni „háborúját”, itt az egyenlőtlenlégek miatt csak „aljas győzelem”-ről beszélhetünk, a vérfürdőket, az indokolatlan brutalitást pedig semmi sem mentheti.¹⁴

Az *újkorban* megjelennek a modern szuverenitáselméletek (ld. pl. Bodin és Hobbes teóriáit) és a fő kérdés az lesz témánk vonatkozásában, hogy *ki jogosult háborút indítani?* Hugo Grotius *A háború és a béke jogáról* (*De jure belli ac pacis*) című művében a háborút az egymás ellen erőszak alkalmazásával harcolók állapotaként definiálja.¹⁵ A szerző megkülönbözteti a joghatósággal bíró személy által indított *közháborút* és a joghatósággal nem bíró személy által folytatott *magánháborút*. Bizonyos esetekben a magánháborút is elfogadhatónak tartja, bár ez a lehetőség a bíróságok létesítése után beszűkült.¹⁶ Megengedhető a *biráskodás hiánya* esetén: folytonos jellegű hiányról van szó a nem okkupált területeken (pl. tenger, sivatag, lakatlan sziget), pillanatnyi hiányról pedig akkor beszélünk, ha biztos veszély vagy kár nélkül nem lehet a bíróra várni. Elfogadható tehát a jogtalan támadás elhárítása miatti *védekezés*. Grotius szerint a *legfőbb hatalom* általános alanya az állam, sajátos alanya egy vagy több személy. Ahhoz, hogy egy háború nemzetközi jogilag szabályszerű legyen, az szükséges, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, illetve bizonyos formásokat is meg kell tartani.¹⁷ A jogtudós a *ius ad bellum* (a háború indításának joga) kapcsán a háború igazságosságáról, római szerzőket idézve, mint *formális fogalomról* ír, ami különleges jogi ismérvek meglétéhez kapcsolható (a hadüzenet fontossága).¹⁸ Grotius ugyanakkor *kapcsolódik az igazságos háború elméletéhez* is, és felteszi a kérdést: *van-e egyáltalán igazságos háború?* *Igennel* válaszol, hiszen ez *természetjogilag* (a természetes alapöszttöneinkkel a háború nincs ellentétben; az ész és a társas együttélés természete csak azt az erőszakot tiltja, amely mások jogainak elvételére irányul), *nemzetközi jogilag* és a *tételes isteni jog* alapján is alátámasztható. Ez utóbbi vonatkozásban Grotius hivatkozik az Ószövetségre, a mózesi törvényekre (a Ne ölj! parancs nem zárja ki a háborúkat és a halálbüntetést), illetve kimutatja, hogy az Újszövetséggel, az evangéliumokkal is összefér a háború. Számos érvet hoz emellett (pl. Szent Pál bizonyos levélrészleteit értelmezi meglehetősen szabadon, Keresztelő Jánosra hivatkozik a már említett vonatkozásban, utal arra: Krisztus kifejezetten nem mondta ki, hogy ne hozzon senki halálos ítéletet, ne hordjon senki fegyvert, stb.), és cáfolja az ellenérveket: a felebaráti szeretet kapcsán megjegyzi, hogy mind a halálbüntetések,

¹³ Uo. II. Könyv, XXIII. fejezet, 403.

¹⁴ Uo. III. Könyv, VI. fejezet, 141–148.

¹⁵ Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról*. I.–II. Budapest, Pallas Stúdió-Attraktor, 1999. I. könyv I. 29.

¹⁶ Uo. I. kötet, I. könyv III. 83–84. Grotius használja még a „vegyes” háború fogalmát is. A közháború nem kizárólag a nemzetközi háborút jelenti. Lásd a III. fejezetet.

¹⁷ Uo. I. kötet, I. könyv III. 89–95. A főhatalom az, „amelynek cselekedetei nincsenek más jogának úgy alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalaníthassa.” Uo. 94.

¹⁸ Uo. II. kötet, III. Könyv III., 208–220.

mint az igazságos háborúk az ártatlanok iránti szeretetből fakadnak.¹⁹ Az evangélium joga nem zárja ki az önvédelem lehetőségét, Grotius nem ért egyet Szent Ágostonnak *A szabad akaratról* című művében kifejtett nézetével, mivel az evangélium azt parancsolja, hogy szeressük felebarátunkat, mint önmagunkat, és nem önmagunknál jobban, illetve ha egyforma rossz fenyeget, nem tilos inkább önmagunkról mint másokról gondoskodni.²⁰ Grotius rámutat, hogy a háború igazolásául felhozott ok és a valódi indítók nem ugyanaz. A háború *igazságtalan okai* közé sorolja a szerző többek között a szomszéd hatalomtól való félelmet, a szükségesség nélküli hasznosságot, a jobb föld iránti vágyat, egy alávetett népben feltörő szabadságvágyat. Igazságtalan az olyan háború, amelynek célja, hogy másokat akaratauk ellenére kormányozzanak, ahogy az egyetemes birodalom alapítása érdekében folytatott háború is elfogadhatatlan.²¹ Grotius ír arról, hogy milyen módjai vannak a háború elkerülésének, és hangsúlyozza, hogy *igazságos okból se indítsunk meggondolatlanul háborút.*²² A *ius in bello* (a hadviselés joga) szabályairól is olvashatunk a könyvben (az ellenséggel való bánásmód, javainak megszerzése). A szabályszerűen indított háborúban mindazok megölhetők, akik az ellenség határain belül vannak, ugyanakkor, amit meg szabad tenni, az nem mindig egyenlő azzal, amit helyes megtenni. Mérsékletet kell tanúsítani a „megölés jogának gyakorlásában”, kímélni kell pl. a nőket, a gyermekeket, a foglyokat, azokat, akik feltétel nélkül megadták magukat.²³

3. Az erőszak tilalmára építő nemzetközi rendszer létrejötte

Boda Mihály megállapítja, hogy a 17-20. század közötti időszakban a vallási alapú megközelítések jelentősége fokozatosan csökkent és a nemzetközi jog szempontjai váltak meghatározóvá.²⁴ Az 1648-as vesztfáliai békét követően alakult ki az *állami szuverenitásra* alapozott, területi, nem személyi alapú nemzetközi rendszer. A teológiai alátámasztott igazságos háború tanához kapcsolódó *ius ad bellum* felfogások helyett az *államérdek* lesz meghatározó, amely a háború igazolható okává válik. Államon kívüli entitások nem indíthatnak háborút. A nemzetközi jogban a háború okának igazságossága irreleváns, bizonyos eljárási szabályokat kell betartani a háború indításakor.²⁵ Sulyok Gábor ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a gyakorlatban és a jogtudományi álláspontok szerint is „valójában a *ius ad bellum* gyakorlására kizárólag ultima

¹⁹ Uo. I. kötet, I. könyv II. 46–82.

²⁰ Uo. I. kötet, I. könyv III. 85–88.

²¹ Uo. II. kötet II. Könyv XXII., 113–125.

²² Uo. II. kötet, II. Könyv XXIII., XXIV. 126–150.

²³ Uo. II. kötet, III. Könyv IV. 221–240., XI. 316–341.

²⁴ Boda Mihály: *A háborús ideológiák története. A háború igazolása Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig.* Budapest, Ludovika, 2023. 217. https://doi.org/10.36250/01102_00

²⁵ Vö. Pongrácz Alex: Békévé oldja-e a harcot az emlékezés? Avagy a háborúhoz való jog, a szuverenitás és a globalizáció összefüggései In: Kecskés Gábor (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok 2013.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013. 251.; illetve Szigeti Péter: Jus ad bellum normák a jelenkori fegyveres konfliktusokban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2005/2. (Különszám) <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6585>

ratióként és megfelelő, vélt vagy valós *casus belli* esetén kerülhetett sor.²⁶ A *ius ad bellum* eljárási szabályai mellett a nemzetközi jogban kialakulnak a *ius in bello* tartalmi szabályai is, amelyeknél már mögöttes morális tartalom azonosítható. Erkölcsei elvárás a harcban részt nem vevők megkülönböztetése a harcolóktól, az előbbieket megkímélése, a tiltott célpontok meghatározása, az erőszak alkalmazásának arányossága (csak a háború sikeres befejezését előmozdító mértékben lehet erőszakot alkalmazni), a tiltott fegyverek és hadviselési módok meghatározása.²⁷ A 19. századtól jönnek létre ezen a téren fontos nemzetközi jogi normák: az ún. genfi jog (a háború áldozatainak védelme, humanitárius nemzetközi jog, 1864, 1929, 1949, 1977) és az ún. hágai jog (a hadviselésre vonatkozó szabályok, 1899, 1907).²⁸

Az I. világháborúval kapcsolatban Frivaldszky János a következőket állítja:

„Az »igazságos háború« sok évszázados tana gyakorlatilag minden korábbi lényegi elemét elvesztette azon deformált formájában, ahogy azt akkoriban, a nagy háború kitörésének küszöbén értelmezték. Az igazságos ok, illetve intenció, az ultima ratio-jelleg, az arányosság, a megalapozott remény a sikerre, a károk mérséklése, az erényes lelkület stb., amelyek – más egyéb kritériumok mellett – az igazságos háború doktrínájának szerves részét alkották, mindmind egyszer és mindenkorra elveszítették értékelhetőségüket az e típusú tömegháborúban.”²⁹

Ekkor az adott civilizációs szinten sokak által már elképzelhetetlennek tartott kegyetlenségek történtek. Az új technikai eszközök bevetése miatt a háború industrializálódott, a katona maga is az uralhatatlan és hihetetlen pusztításokat okozó technikai eszközök alárendeltjévé vált. Továbbá a kezdeti célok megvalósításának elmaradása miatt a háború totalizálódott, a felek bármilyen eszközt bevethetőnek ítélték egymás ellen, hiszen úgy ítélték meg, hogy ők a civilizáció, a fejlődés letéteményesei, szemben az ellenfél barbárságával.³⁰ A II. világháborúban a kegyetlenség még inkább fokozódott. Nem csak a holokauszt borzalmaira kell itt utalni, hanem a hadviselő felek egymással szembeni kegyetlenségére is, amelyben persze az agresszor államok jártak az élen, de a szövetségesek is elkövettek számos kegyetlenségnek minősíthető akciót. Kiemelendő, hogy a 20. század látványos civilizációs töréseihez a civilizációban eleve benne rejlő folyamatok vezettek, nem „kívülről” jövő, és minden előzmény nélküli, „hirtelen” változásról van szó.

²⁶ Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Budapest, Gondolat, 2004. 164.

²⁷ Vö. Garry Wills: *Mi az igazságos háború? Beszélő*, 2004/12. 30–38.

²⁸ Ld. erről: Bruhács János: *Nemzetközi jog III*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001. 207–227.

²⁹ Frivaldszky János: Miként csaphatott át az első világháborúért való átszellemült lelkesedés a brutális harctéri kegyetlenségekbe? In: Bene Adrián – Tari Gergely (szerk.): *A kegyetlenség elméletei*. Máriabesnyő, Attraktor, 2025. 130.

³⁰ Erről részletesen ld. uo. 115–145., illetve: Balogh László Levente: Az erőszak laboratóriuma. Az első világháború erőszak-tapasztalatáról. In: Pabis Eszter (szerk.): *Az erőszak reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 49–65.

A *ius ad bellum* korlátozására, illetve a háború visszaszorítására az I. világháború után történtek kísérletek. A *Nemzetek Szövetségének 1919. évi Egyezségokmányában* a tagállamok csupán „egyes esetekben” vállaltak kötelezettséget a háború elkerülésére, *lényegében fennmarad a ius ad bellum* (pl. erre utal a 15. cikk (7) bekezdése). Az 1925. évi *locarnói egyezmények* valódi korlátozást jelentettek, azonban partikuláris jellegűek voltak. Az 1928-as *Briand–Kellog-paktum* ugyan a háború tilalmát fogalmazta meg, de itt is háborúról és nem általában az erőszak, a fegyveres beavatkozások tilalmáról van szó. Ezek az egyezmények az önvédelem jogát fenntartják, ami a „klasszikus” nemzetközi jog rendszerében összefonódott az önfenntartás jogával, így könnyen lehetett erre hivatkozni, főként, mert minden állam maga dönthette el, hogy az önvédelem feltételei fennállnak-e.³¹

A II. világháború után létrejött nemzetközi rendszer, az (1945 október 24-én hatályba lépett) ENSZ *Alapokmány* rendelkezéseinek megfelelően az *erőszak tilalmára* épül (ld. 2. cikk (4) bek.).³² Itt a nemzetközi érintkezés során alkalmazott fegyveres erőszak, illetve az ezzel való fenyegetés tilalmáról van szó. Tehát nem csak a háború, hanem főszabályként az erőszak más formái is tiltottak.

Az erőszak tilalma alóli *kivételek*:

- A Biztonsági Tanács (a továbbiakban: B. T.) által elrendelt, fegyveres erő alkalmazásával járó kényszerintézkedések. *Alapokmány* 39. cikk: ha a B. T. megállapítja a béke veszélyeztetését, a béke megszegését, támadó cselekmények fennforgását „vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. Cikk alapján fogantatni.”³³
- *Az egyéni és kollektív önvédelem jogának gyakorlása*. Az *Alapokmány* 51. cikke szerint ez „természetes jog” fegyveres támadás esetén, amíg a B. T. a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges rendszabályokat meg nem hozza.³⁴

A nemzetközi jog *elismeri a népek önrendelkezési jogát*. Felvetődik a kérdés ezzel kapcsolatban: hogyan ítéljük meg az e jog gyakorlása során fogantatott fegyveres erőszakot? A nemzetközi jog bizonyos esetekben ezt megengedi, de csak *nemzeti felszabadító háborúban*, amely a népek gyarmati uralom, idegen uralom (vagy megszállás), illetve egy fajüldöző rendszer ellen folytatott küzdelme (nem tartozik ebbe a kategóriába pl. egy adott terület elszakadásáért küzdő szervezetek tevékenysége). A nemzetközi jog szerint a nemzeti felszabadító háború is nemzetközi fegyveres összecsapásnak minősül.³⁵

³¹ Vö. Sulyok i. m. 2004. 166–175.

³² „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.” *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya*, 2. cikk (4). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv>

³³ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* 39. cikk.

³⁴ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* 51. cikk.

³⁵ Az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt I. kiegészítő jegyzőkönyv (1977) szerint. Ld. erről: Sulyok i. m. 93–102.; Bruhács i. m. 215–216.

A *ius in bello* szabályai érvényesek nem csak a nemzetközi fegyveres összeütközéseknél, hanem a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén is.³⁶

Az *államon belül alkalmazott erőszakot* a B. T. a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének nyilváníthatja és elrendelhet kényszerintézkedéseket.³⁷ *Humanitárius intervenció* jogszerűen csak B. T. határozaton alapulhat. Nemzetközi jogilag vitatott a humanitárius intervenció egyéb módon való megindítása (pl. az ENSZ Közgyűlés ajánlása alapján, a B. T. implicit felhatalmazása vagy *ex post facto* jóváhagyása alapján, szokásjogi alapon stb.).³⁸ Az ilyen beavatkozás nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül. Humanitárius intervencióról fogalmilag – ahogy Sulyok is kiemeli –, *a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok meghatározott súlyú megsértése* esetén lehet szó.³⁹ „Mennyiségi” feltételnek is kell teljesülnie („meghatározott súlyú megsértés”, „tömeges megsértés”, „megrázza az emberiség lelkiismeretét”), bár ez meglehetősen nehezen definiálható. Feltétlenül megalapozzák a humanitárius intervenciót az *emberiség elleni bűncselekmények* és a *népirtás* (ezek értelmezését nemzetközi dokumentumok rögzítik).⁴⁰ Az ENSZ működése kapcsán arról is érdemes szólnunk, hogy a B. T. öt állandó tagja vétőjoggal rendelkezik, amely számos esetben bénítóan hat a testület működésére. Például Oroszország többször megvétózta az Ukrajnával kapcsolatos határozatokat,⁴¹ illetve az USA is több alkalommal élt vétőjogával az Izraelt kritizáló határozatok kapcsán.⁴² Ebből az következik, hogy az ENSZ csak olyan konfliktusok esetén képes érdemi beavatkozásra, amelyek kívül esnek a világ vezető katonai hatalmainak érdekszféráin, ezáltal a legtöbb konfliktusban cselekvésképtelennek bizonyul.

Az erőszak tilalmára épülő nemzetközi rendszert a kezdetek óta komoly kritikák érik. Egyes kritikusok szerint az erőszak tilalma nem szüntette meg az erőszakot, hanem csak átalakította azt. Az államok gyakran alkalmaznak közvetett eszközöket, például propagandakampányokat, gazdasági kényszert vagy titkosszolgálati műveleteket. Ezek az eszközök nem minősülnek nyílt fegyveres erőszaknak, de hasonló hatásokat érhetnek el: alááshatják az államok szuverenitását és belső politikai stabilitását.

³⁶ Erről rendelkezik a 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt II. kiegészítő jegyzőkönyv (1977). Vö. Bruhács i. m. 216.

³⁷ Sulyok i. m. 178.

³⁸ Uo. 175–218.

³⁹ Az univerzális és regionális emberi jogi dokumentumokban található, nem derogálható emberi jogok: az élethez való jog (az élet önkényes elvételének tilalma); a kínzás, az embertelen, lealacsonyító bánásmódok, büntetések tilalma; a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem, a szolgaság valamennyi formájának tilalma; igazságszolgáltatási garanciák: *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, *ne bis in idem*. Uo. 131.

⁴⁰ Uo. 110–155.

⁴¹ Anne Peters: The war in Ukraine and legal limitations on Russian vetoes in. *Journal on the Use of Force and International Law*, Vol. 10., N. 2. (2023) 162–172. <https://doi.org/10.1080/20531702.2023.2264085>

⁴² E. V. Dissanayake – S. Aip – K. C. Dinesh. US vetos on the UN Security Council resolutions pertaining to Israel from October 2023 to October 2024. *ResearchGate*, November 2024. <https://tinyurl.com/4m5zzyb6>

4. A jogos védelem, mint az igazságos háború morális alapja

A Szent Ágostonnal vitázó Grotius felfogásához kapcsolódva úgy véljük, hogy az önvédelemre, pontosabban a jogos védelemre alapozható az igazságos háború elmélete. *Az élet és az emberi méltóság védelme* érdekében megvalósított, a támadással arányos (legalábbis arányosságra törekvő) reaktív agressziót igazságosnak tekinthetjük. Az emberi méltóság tiszteletének legmeghatározóbb értelmezése Immanuel Kant nevéhez fűződik. Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művében (1785) megállapítja, hogy *az ember és általában minden eszes lény* öncélként létezik, és nem pusztán eszközként, amely egy másik akarat tetszés szerinti használatára szolgál. A gyakorlati imperatívuszt Kant a következőképpen is megfogalmazza: „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre mind saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszközre legyen szükséged.”⁴³ Az emberi méltóság tisztelete elvének más – a Kant által leírttól eltérő, de az ember öncél voltát tételző – megfogalmazást is adhatunk: az emberi személy létezéséből adódóan önértékkel rendelkezik, ebből következően alapvető érdeke, hogy életének „szentségét”, lehető legkiterjedtebb szabadságát, egyedi személyiségét más személyekével egyenlő módon tiszteljék.⁴⁴ Az emberi jogok elmélete az alapvető morális elvárásokat jogokként fogalmazza meg (emberi méltósághoz való jog, ebből vezethető le a szabadsághoz való jog stb.).

Az emberi élethez és méltósághoz való jogból adódó követelmények biztosítása esetében az állam feladata. De vannak helyzetek, amikor éppen *az állam áll a jogsértések mögött*, vagy tehetetlen ezekkel szemben. Az egyének végletesen kiszolgáltatottá válnak, általában nem tudnak védekezni az akár életüket is veszélyeztető tömeges és koncepciózus jogsértésekkel szemben. Igazságosnak tekinthetünk minden olyan végső eszközként alkalmazott fegyveres beavatkozást, amely az emberi méltóság tisztelete elvéből következő alapelvárások tömeges és koncepciózus megsértésére adott válasz. A nemzetközi közösség beavatkozása, *a humanitárius intervenció* az ilyen állapotok megszüntetése érdekében morálisan nem csak elfogadható, hanem egyenesen elvárt. Ugyanakkor ezen az alapon a súlyosan jogsértő rezsim ellen, országon belüli erők által folytatott *fegyveres felkelés* is elfogadható (ezt is a jogos védelem megvalósulásaként értelmezhetjük).

Saját javak, illetve mások javai elvételének megoltalmazása is természetes jogunk, arról azonban viták vannak, hogy ekkor indokolt-e az életkioltás. Álláspontunk szerint, ha élet elleni támadás nem valósul meg, akkor az emberi méltóság tisztelete egyéni esetben nem teszi lehetővé az életkioltást. Más a helyzet viszont egy háború során, amelyben egy állam a saját területének elfoglalását próbálja megakadályozni. Itt javak elleni támadásról van szó lényegében (amelyet persze kísérhet az emberi méltósághoz való jog megsértése, pl. támadás a nem harcoló polgári lakosok ellen), ami védekezéshez való jogot keletkeztet, a megtámadott segítségére siető más államok, illetve a nemzetközi közösség részére is (hiszen a támadás a nemzetközi békét és biztonságot

⁴³ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. In: Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Budapest, Gondolat, 1991. 62.

⁴⁴ Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Budapest, Typotex, 2013.

is rombolja). Háború esetében nem lehet úgy védekezni, hogy ne történjen életkioltás, hadseregek állnak egymással szemben.

Védekezésként foghatjuk fel a *nemzeti függetlenségért vívott küzdelmet* is, a nemzeti felszabadító háborúk elfogadhatók (itt a védekezési jogot keletkeztető támadás korábban történt). Igazságos háborúról ezekben az esetekben is csak akkor beszélhetünk, ha a humanitárius jog előírásai érvényesülnek.

Indokolt lehet az erőszak és önvédelemnek tekinthető abban az esetben is, ha egyértelmű, hogy egy állam egy másik állam megtámadására készül. Nehéz kérdéseket vet fel a *megelőző csapás* problémaköre. Ebben a vonatkozásban legalább két kategóriát kell megkülönböztetnünk: az anticipatív (vagy preemptív) és a preventív önvédelmet. Az *anticipatív önvédelem* modern jogi doktrínájának kialakulásában döntő szerepet játszott az 1837-es Caroline-ügy, amely a brit és amerikai erők közötti konfliktus nyomán alakult ki. Az ügy diplomáciai levelezése során Daniel Webster amerikai külügyminiszter megfogalmazta azt a kritériumrendszert, amely azóta is az anticipatív önvédelem klasszikus követelményének számít. Webster szerint az önvédelem csak akkor igazolható, ha a szükségesség „azonnali, elsöprő, és nem hagy választási lehetőséget vagy időt a mérlegelésre”.⁴⁵ Ez a formula két alapvető követelményt rögzített: a szükségesség és az arányosság elvét. Ezzel szemben a *preventív önvédelem* jóval nagyobb mozgásteret biztosít és ezért sokkal inkább jelenti viták tárgyát. A két doktrína közötti legfontosabb különbség az időbeliség és a bizonyosság szintjében rejlik. Az anticipatív önvédelem egy közvetlenül fenyegető támadásra reagál, míg a preventív önvédelem egy hipotetikus jövőbeli veszély ellen irányul. Utóbbi eset ezért is problémás, mert a fenyegetés ebben az esetben nem közvetlen, az ilyen erőszak könnyen visszaéléshez vezethet. Ha az államok jogosultak lennének pusztán potenciális fenyegetések alapján háborút indítani, az rövid úton aláásná az erőszak tilalmának alapelvét.

A gyakorlatban a nemzetközi jogi előírásokat sok esetben figyelmen kívül hagyják olyan államok is, amelyek egyébként morális okokra hivatkoznak háború, fegyveres erőszak alkalmazásakor. Sőt lényegében elmondható, hogy néhány kivételtől eltekintve nem indult olyan fontosabb háború az elmúlt száz évben, amelyet a politikai vezetők ne szabadon értelmezett önvédelemre, vagy egy kisebbség védelmére hivatkozva indítottak volna.

A Harmadik Birodalom terjeszkedése a harmincas évek Európájában az őshonos német kisebbségek védelmére hivatkozva történt. Az 1939-es Lengyelország elleni inváziót a gleiwitzi rádióállomás elleni német áltámadás előzte meg, amely során lengyel egyenruhába öltözött németek elfoglalták a kisváros adótornyát.

A Szovjetunió a létrejöttétől fogva a megtámadott országok elnyomott munkásosztályának felszabadítására vagy a fasizmus elleni harcra utalt.⁴⁶ Az Amerikai Egyesült

⁴⁵ Christine Gray: *International Law and the Use of Force*. New York, Oxford University Press Inc., 2004. 120–121.

⁴⁶ Például: az ukrán–szovjet háború (1917–1920), a lengyel–szovjet háború (1919–1921), Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia megszállása (1920–1921), Lengyelország megszállása (1939), a Téli háború Finnország ellen (1939–1940), a balti államok megszállása (1940), az 1956-os magyar forradalom leverése, a szovjet–afgán háború (1979–1989).

Államok pedig a „vörös veszedelem”, a kommunista diktatúrák terjedésének megállítására hivatkozva indított háborúkat. Az USA a Tonkin-öböl incidens miatt indította el a vietnámi háborút. Az Egyesült Államok az ENSZ Alapokmányának 51. cikkére (fegyveres támadás elleni önvédelem) hivatkozva igazolta fellépését, azonban a vizsgálatok megállapították, hogy az amerikai és vietnámi hajók közötti összecsapások közül a második, döntő incidens nem történt meg.⁴⁷

A 2002-es amerikai Nemzetbiztonsági Stratégia kifejezetten kimondta,⁴⁸ hogy az Egyesült Államok szükség esetén preventív módon fog fellépni a fenyegetések ellen, különösen a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása érdekében. Az Egyesült Államok 2003-as Irak elleni invázióját kiterjedt kommunikációs kampány előzte meg, amelynek két fő üzenete volt. Egyrészt, hogy Szaddám Husszein iraki diktátor olyan tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik, amelyek veszélyeztetik az USA és szövetségesi biztonságát, másrészt pedig az iraki népet fel kell szabadítani a diktatúra elnyomása alól. Az ország elfoglalása során nem találtak tömegpusztító fegyvereket. A harcok, az infrastruktúra és a közigazgatás összeomlása miatt pedig hozzávetőlegesen 460 ezer civil esett áldozatul a konfliktusnak.⁴⁹

A putyini Oroszország 2022 februárjában az ukrainai orosz kisebbség védelmére hivatkozva indította meg invázióját. A helyzet keserű iróniája, hogy a háború legsúlyosabban pont az orosz kisebbség által lakott területeket érintette, több ezer civil halálát okozva.

A felsorolt történelmi események alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a modern háborúkat még a legellentmondásosabb esetekben is igyekeznek morális érvekkel alátámasztani. A fegyveres konfliktusok hátterében azonban változatlanul a geostratégiai, a védelempolitikai és a gazdasági szempontok a meghatározóak.

Komoly vitákat vált ki napjainkban Izrael háborúja a Hamász ellen, amely 2023 októberében a Hamász Izrael elleni támadásával kezdődött. Ez a háború a kortárs politikafilozófia egyik legsúlyosabb igazságossági kérdését veti fel: igazolható-e erkölcsileg egy modern, nagy intenzitású katonai válasz egy nem állami szereplő támadására, ha az jelentős civil szenvedéssel jár? Alkalmazhatóak-e az igazságos háború és a jogos védelem szabályai a Hamász 2023. október 7-i támadására, amelyben fegyveresek izraeli civileket öltek meg és túszoikat ejtettek? A kérdések megválaszolásának akadályát több más körülmény mellett Palesztina jogállása jelenti. Államiságát jelenleg 193 ENSZ-tagországból 157 hivatalosan is elismeri, a szervezetben megfigyelői státuszban van jelen. Izrael ugyanakkor biztonsági okokból ragaszkodik ahhoz, hogy fenntartsa az ellenőrzést Gáza és Ciszjordánia felett, a palesztin területeket autonóm területnek tekintve, de határozottan elutasítja az államiságukat. A palesztin területek felett gyakorolt

⁴⁷ Edwin E. Moïse: *Tonkin Gulf and the escalation of the Vietnam War*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1996.

⁴⁸ The National Security Council: V. Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction. White House, June 1, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html>

⁴⁹ Amy Hagopian et al.: Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study. *PLOS Medicine*, October 15, 2013. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001533>

izraeli fennhatóság egy nemzetközi jogi szempontból fenntarthatatlan, ideiglenes állapot állandósulását eredményezte, hiszen a palesztin területek arab lakosságának nincs izraeli állampolgársága, és az izraeli álláspont alapján nem tartozik államhoz. Ez alapján Izrael megszálló katonai erőnek minősíthető a palesztin területeken. Mivel Gáza területén nincs olyan hatalmi struktúra, amely megfelelné az államiság összes követelményének, következésképpen nem beszélhetünk államközi konfliktusról. Ugyanakkor a kortárs filozófiai irodalom nagyrészt egyetért abban, hogy ez a különbség nem szünteti meg az önvédelem jogát. Cécile Fabre szerint az önvédelem joga nem függ attól, hogy az agresszor állam vagy nem állami szereplő.⁵⁰ A morális szempontból releváns tényező nem az agresszor jogi státusza, hanem az agresszió ténye. Azonban csak abban az esetben áll fenn Izrael joga az önvédelemhez, amennyiben az általa elszenvedett támadás nem tekinthető legitímnek. Ahogy azt korábban írtuk, a nemzeti függetlenségért folytatott fegyveres küzdelem is felfogható önvédelemként, de ez csak abban az esetben tekinthető igazságosnak, amennyiben a humanitárius jog előírásai érvényesülnek. Mivel a Hamász támadásának célpontjai elsősorban civilek voltak, ezért ebben az esetben ez nem állhat fenn. Ha jogosnak is tekintjük az izraeli válaszcsepásokat, ezek megvalósítása már számos morális kérdést felvet, hiszen a szándékosan megvalósított kegyetlenség már nem magyarázható az önvédelem jogával. Erre a problémára a következő pontban visszatérünk.

Röviden érdemes megvizsgálnunk témánk szempontjából az ukrán–orosz háborút is. Amellett foglalunk állást, hogy Ukrajna fegyveres ellenállása megfelel az igazságos háború fent ismertetett kritériumainak, mivel provokátlanul agresszió elleni önvédelemről van szó, ugyanakkor az államok által ilyen esetben alkalmazott mozgósítás és a hadköteles háborús menekültek visszaszolgáltatására irányuló törekvések⁵¹ veszélye olyan erkölcsi problémákat vet fel, amelyek feszegetik az állami önvédelem morális határait. Ukrajna fegyveres ellenállása abban az esetben elfogadható morálisan, ha reális esély van a kitűzött cél (függetlenség megőrzése) elérésére, illetve az elszenvedett emberáldozat mértéke arányban áll a meghatározott céllal. E feltételek megítélése nyilvánvalóan vita tárgya lehet, a továbbiakban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ezek teljesülnek.

5. Igazságos háború és kegyetlenség

Ha ténylegesen igazságos háborúra törekszünk is, ártatlan áldozatok mindig lesznek, és nem csak – egy alapvetően igazságos háborút folytató hadseregben is előforduló – egyéni kegyetlenségek miatt, hanem leginkább a katonai csapatok mellékhatása-

⁵⁰ Cécile Fabre: *Cosmopolitan War*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 71. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199567164.001.0001>

⁵¹ 2023-ban felmerült Lauri Läänemets észt belügyminiszter részéről, hogy Észtország Ukrajna kérésére kész kiadni a mozgósítható ukrán menekülteket, amely hírt az észt közszolgálati műsorszolgáltató is közölte. Ez természetesen nemzetközi jogba ütközik, mivel ellentétes a *non-refoulement* (ld. 1951. évi Genfi Egyezmény a menekültek helyzetéről 33. cikk) elvével. Ld. Iida-Mai Einmaa: *Estonia prepared to repatriate mobilization-aged men to Ukraine*. *err.ee*, 22. 12. 2023. <https://news.err.ee/1609203427/estonia-prepared-to-repatriate-mobilization-aged-men-to-ukraine> .

ként. A csúcstechnikát alkalmazó, az ellenfél katonai szempontból lényeges objektumainak lerombolására törekvő drónháborúnak szintén lehetnek civil áldozatai, minden ellenkező szándék ellenére is. Kérdés, hogy az ilyen sérelemokozásokat szükségtelennek és nem menthetőnek, tehát kegyetlenségnek minősítjük-e?

A kettős hatás elvét alkalmazva (ha egy erkölcsileg megengedhető cselekedetről van szó, a cselekedet előre látott, de nem kívánt rossz mellékhatása elfogadható), vagy utilitarista szempontokat figyelembe véve felfoghatjuk menthető sérelemokozásként az igazságos háborúban áldozatul esett civil emberek halálát. Amennyiben az emberi méltóságot abszolút értéknek tekintjük, akkor amellett szükséges érvelnünk, hogy a nem kívánt mellékhatások miatt még a legigazságosabb háború is kegyetlen háború, hiszen ártatlan emberek életét követeli, ami az emberi méltóság tisztelete, pontosabban az emberi élet szentsége elvének indokolhatatlan megsértését jelenti (mivel nem a támadást megvalósító, vagy az emberi méltóságot sértő személyek életének kioltásáról van szó), ami szükségtelen és nem menthető sérelemokozás. Mondhatjuk azt is, hogy a hadviselő hadseregek belső működése szükségszerűen és elkerülhetetlenül kegyetlen, hiszen a harcéri események rendre olyan élethelyzeteket hoznak létre, amelyekben a döntéshozóknak szigorúan stratégiai és taktikai szempontok alapján kell bizonyos embereket fokozott veszélynek kitennie, rosszabb esetben a biztos halálba küldenie.⁵² Ezek a döntések nincsenek tekintettel az egyénnek a harcéri körülmények között nem hasznosítható tulajdonságaira, de arra sem, hogy a halála milyen hatást gyakorolhat más emberekre.

A *pacifisták* szerint egyáltalán nem beszélhetünk igazságos háborúról és minden esetben távol kell magunkat tartanunk az erőszak alkalmazásától és az azzal járó kegyetlenségtől. A pacifisták a háborút alapvetően individualista szempontból, az emberi élet és méltóság abszolút jellegén keresztül közelítik meg, ezért még a védekező háborút sem tartják morálisan elfogadhatónak. Hogyan egyeztethető ez össze az agresszorral szembeni ellenállás és az áldozatok védelmének magától értetődő erkölcsi kötelességével? A *polgári alapú védelemnek* több különböző megközelítése ismert, amelyek sok esetben csak a fegyveres önvédelem kiegészítéseként szolgálnak, azonban létezik olyan koncepció is, amely a pacifista elveknek megfelelően teljes erőszakmentességet hirdet. Gene Sharp *Civilian-Based Defense* című könyvének fő elképzelése, hogy a társadalmat erőszak helyett békés ellenállással kell kormányozhatatlanná tenni a megszálló idegen erők vagy egy diktatórikus rendszer számára. Ez magába foglalja a megszállókkal szembeni együttműködés teljes megtagadását, a polgári ellenállás hagyományos módszereit, illetve a potenciális kollaboránsokkal szembeni pszichológiai hadviselést.⁵³ Az elmélet gyengéje, hogy egy ideális társadalomból indul ki, amely egységesen viszonyul a megszállókhoz. Nem veszi kellő mértékben figyelembe, hogy a társadalom kormányozhatatlanná tétele hosszú távon nem fenn-

⁵² Nem is beszélve hadseregeken belüli strukturális kegyetlenségről. A művészetben is megjelenik ez a téma, gondoljunk például James Jones: *Most és mindörökké* (*From Here to Eternity*, 1951), vagy Joseph Heller: *A 22-es csapdája* (*Catch-22*, 1961) című regényeire.

⁵³ Gene Sharp: *Civilian-Based Defense. A post-military weapons system*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1990.

tartható, a lakosság támogatásának elvesztésével jár, hiszen hiányzik a mindennapi élet megszervezéséhez szükséges közhatalom, amely idővel kiszámíthatatlansághoz és létbizonytalansághoz vezet. A legnagyobb probléma azonban a kollaboránsok kérdése, hiszen a megszálló hatalmak mindig támaszkodhatnak olyan csoportokra, amelyek nem érdekeltek a szuverén politikai rendszer helyreállításában. Elképzelhetők olyan helyzetek, amikor a Sharp által felvázolt módszerek megoldást jelenthetnek, de komoly kétségek merülnek fel az általános alkalmazásukkal kapcsolatban.

A *ius in bello* egyik alapelve, hogy különbséget kell tenni kombattánsok és civilek között. A gázai háború kezdettől fogva egy nagyon sűrűn lakott területen folyik, ahol a Hamász katonai infrastruktúrája és a civil lakosság külön-külön nem támadható. A kettős hatás elve alapján nem beszélhetünk kegyetlen háborúról addig, ameddig az izraeli hadsereg nem szándékosan támad civileket. De hogyan lehetne itt szó morálisan elfogadható „mellékhatásról”, ha nyilvánvaló, hogy a helyséharc és a népsűrűség miatt a harci cselekmények elkerülhetetlenül és tömegesen eredményezik a civil lakosság halálát? Jeff McMahan úgy véli, hogy a kettős hatás elmélete túlságosan megengedő, ártatlan emberek megölése mellékhatásként nehezebben igazolható, mint azt a hagyományos elmélet feltételezi.⁵⁴ A gázai éhínség előidézése is a civilek ellen elkövetett kegyetlenségnek tekinthető, menthetetlen szenvedésokozásról van szó.

Az arányosság és a diszkrimináció (kombattánsok/harcosok és civilek megkülönböztetése) elvének alkalmazása a gázai konfliktusban elvezet az igazságos háború elméletének egyik legmélyebb filozófiai problémájához: a *felelősség* kérdéséhez. Ez a probléma abból a tényből fakad, hogy a modern háborúban a katonai célpontok és a civil lakosság gyakran térben és funkcionálisan összefonódnak, amely megnehezíti annak meghatározását, hogy ki tekinthető legitim célpontnak és ki nem. A klasszikus igazságos háború-elmélet egyértelmű különbséget tesz harcosok és nem harcosok között, és ezt a különbséget erkölcsileg döntő jelentőségűnek tekinti. Walzer szerint a kombattánsok lemondanak az élethez való joguk egy részéről azáltal, hogy részt vesznek az igazságtalan erőszakban, míg a civilek megtartják ezt a jogot.⁵⁵ Ez az elképzelés azon az implicit feltételezésen alapul, hogy a civilek nem felelősek a háborúért, és ezért nem lehetnek legitim célpontok. Ez a feltételezés azonban problematikussá válik olyan konfliktusok esetében, ahol a harcosok és a civilek közötti határ nem világos. Jeff McMahan kritikája szerint a hagyományos elmélet tévesen kezeli a kombattánsok morális státuszát, mivel nem veszi figyelembe, hogy a legtöbb harcos erkölcsileg nem felelős a háborúért, míg egyes civilek aktívan hozzájárulhatnak az igazságtalan agresszióhoz.⁵⁶ McMahan szerint az erkölcsi felelősségnek, nem pedig a jogi vagy funkcionális státusznak kellene meghatároznia, hogy ki tekinthető legitim célpontnak.

Az ukrajnai háború nem csupán az igazságos védekezés példája, hanem egyben a közösségi és az egyéni érdek között feszülő konfliktus szemléletes esete is. A hadkötelezettség erkölcsi problémája abból fakad, hogy az állam fizikai erőszakkal arra

⁵⁴ Jeff McMahan: *Killing in War*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 25. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199548668.001.0001>

⁵⁵ Michael Walzer: *Just and Unjust Wars*. (Basic Books) New York, 1977. 145.

⁵⁶ McMahan i. m. 4–7.

kényszeríti az egyéneket, hogy életüket kockáztassák a politikai közösség védelmében. Ez látszólag ellentmond az egyéni autonómia alapelvének, amely, ahogy említettük, Kant morálfilozófiájának központi eleme, ami szerint az embereket soha nem lehet nem pusztán eszközként kezelni. A kényszersorozás azonban éppen ezt teszi: az egyéneket eszközként használja egy kollektív cél érdekében. Kérdés, hogy az állam önvédelemhez való joga milyen mértékben írhatja felül az egyéni autonómiát?

Jogosan vehető fel, hogy mi a teendő abban az esetben, ha a morálfilozófiai alapvetéseink egyszerűen nem állják ki a valóság próbáját. A társadalmak hétköznapi működésére is jellemző az egyének eszközjellegű használata, a háború ezen működéseket csupán felerősíti. Ahogy Carl von Clausewitz megfogalmazta: „A háború a politika folytatása más eszközökkel.” Miért várnánk el a háborútól, hogy ne legyen kegyetlen, ha az emberi közösség működése alapján véve is az?

6. Befejezés

Az igazságos háború eszméje fontos normatív mérceként szolgál: képes korlátokat állítani az erőszak alkalmazása elé, és erkölcsi nyelvet biztosít a fegyveres konfliktusok megítéléséhez. Ugyanakkor az igazságosság kritériumainak teljesülése sem szünteti meg a háború tragikus, kegyetlen jellegét. A háború mindig együtt jár olyan szenvedéssel és veszteséggel, amely az egyén nézőpontjából aligha igazolható vagy elfogadható. Ebben az értelemben a kegyetlenség nem pusztán a háború esetleges velejárója, hanem annak állandó kísérőjelensége. Ha az igazságos háború kegyetlenségét hangsúlyozzuk, akkor sem következhet ebből az igazságos háború elutasítása, hiszen bizonyos esetekben a fegyveres harc mellőzhetetlen, többek között az emberi méltóság tömeges megsértésének megszüntetése, vagy egy állam határainak megvédele érdekében, de nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy a háború mindig csak a legvégső eszköz lehet.

A fegyveres erőszak nemzetközi jogi tilalmának intézménye valójában nem tükrözi az államközi konfliktusok valós természetét. Az agresszor államok rendszerint megtalálják a megfelelő morális hivatkozási alapot a támadásuk megindításához, legyen szó humanitárius intervencióról vagy kisebbségek védelméről, miközben jellemzően nem ezek az okok állnak a háborús erőszak hátterében. Az erőszak általános tilalma addig hordoz bármilyen relevanciát a nemzetközi rendre nézve, ameddig olyan államok vannak katonai fölényben, amelyek közvéleménye elvárja tőlük ezen elv következetes alkalmazását. Ez az időszak azonban látványosan a végéhez közeledik. A multipoláris világrend új jelszavai, amelyek megteremthetik a békét, a hatalmi egyensúly és a kompromisszum lesznek. Valószínűleg ezek a kompromisszumok birodalmi logikát követve az erő elvén nyugszanak majd, jelentősen korlátozva a kisebb népek és államok önrendelkezését és szabadságát, ezért nem zárható ki, hogy háborúk igazságossága mellett rövidesen a békék igazságtalansága miatt is aggódnunk kell.

